

*Джигун Л. М.,
доцент кафедри психології та педагогіки
Хмельницького національного університету*

МЕМУАРНА АВТОБІОГРАФІКА ГРИГОРІЯ КОСТЮКА В ДУХОВНО-КУЛЬТУРНОМУ ПОЛІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті доведено, що авторська суб'єктивність організує твір, породжує його художню цілісність і має різні форми. Спрямованість мислення Григорія Костюка на той чи інший предмет, дію, явище виформовується в думку, яка зафіксована на папері і є результатом інтенційної комунікації у формі монологу, я-висловлювань. У такий спосіб особисте ставлення до предмета зображення, втілене в мовній структурі твору, є образом автора, його певної світоглядної позиції.

Ключові слова: поетика, мемуаристика, автобіографія, контекст, образ автора.

Постановка проблеми. У 1970–1980-х рр. в галузі автобіографіки працювали В. Минко, Ю. Смолич, О. Довженко, В. Сосюра, М. Рильський та ін., твори яких не суперечили марксистсько-ленінській методології, написані в стилі соцреалізму. Водночас значного успіху досягла еміграційна мемуарна література, авторами якої були Докія Гуменна, Марія Цурканова, Д. Нитченко, І. Косач-Борисова, Анатоль Галан, Ю. Шевельов, Г. Костюк. Теоретичне обґрунтування автодокументального жанру, за визначенням французького літературознавця Філіпа Лежена, як документа людини і про людину [4], вірніше, документа антропологічного спрямування стало в центрі уваги сучасних дослідників, серед яких – Т. Черкашина, О. Галич, О. Рарицький, С. Срьоменко, Г. Мазоха, Т. Швець, А. Цяпа та ін. Однак поетики автобіографізму спогадів Г. Костюка досі ніхто не розглядав, хоч «его-тексти» щедро наповнюють структуру його нефікційної прози.

Мета статті – розкрити автобіографічний наратив у мемуарній прозі Г. Костюка крізь прочитання філософських концепцій, спогадів побратимів по перу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мемуарна література є досить цікавим та унікальним зразком словесної творчості. Усе більше вітчизняні та іноземні дослідники вивчають його різновекторні аспекти. Тож у дослідженні спробуємо й ми розглянути авторську гру з формою і змістом автобіографіки спогадової літератури. Намагатимемось виявити найбільш характерні форми взаємодії автора й читача на всіх рівнях тексту, також розглянути паратекстні особливості біографічної прози. Адже думка автора мемуарного тексту, літературний персонаж виражають почуття, сумне або радісне захоплення, докір, світопорядок тощо, висловлюють відповідний тон в усній промові, а в письмовій формі – оприявлено пунктуацією.

На нашу думку, історія життя однієї людини висвітлює цілий спектр суспільних проблем, штрихових чи повнометражних образів людей, із якими автор тісно співпрацював, бесідував, безпосередньо чи опосередковано контактував. Мова – найпотужніший засіб передачі інформації. Саме через мову людина висловлює важливі почуття, емоції, основи ораторського мистецтва. Тому публічну мову автора розглядаємо як своєрідний твір мистецтва. Якщо йти за Джоном Серлі, який подає

низку мовних класифікацій, що всорбовують у себе закладені в них комунікативні наміри (інтенції) мовця, то у двотомних спогадах Г. Костюка є всі типи ілюкутивних (немовних) актів, функцій мовлення: констативи, комісиви (наратор бере на себе ту чи іншу обіцянку), директиви (спонукання адресата), експресиви (подяка, вибачення, поздоровлення, співчуття), декларативи (оголошення про громадське чи офіційне призначення, присвоєння імені, псевдоніма, початок чи закінчення будь-якої церемонії) [6]. Листи, мемуари Г. Костюка, його літературно-критичні праці свідчать, що він був прекрасним оратором. Галина Кошай пригадує промову (усну оповідь), яку виголосив науковець-філолог 11 грудня 1998 року (маючи за плечима 96 років життя), «якою вразив усіх присутніх... Його пам'яті можна було позаздрити. Він говорив чітко, виразно, логічно й гарно. Коли Григорій Олександрович говорив, то присутні ніби переглядали кадри фільму» [3, с. 50]. Це ще один промовистий штрих до мовного портрета автора. Отже, мовна особистість пізнається через її текстовий (дискурсний) вияв, бо саме за текстовим наповненням прозописьма стоїть особистість, яка майстерно володіє системою української мови.

Автор спогадів «Зустрічі і прощання» був прекрасним стилістом, майстром художнього стилю. Наратор не ховається за Іншого, його Я водночас демонструє антитечність до світу іншого, дореволюційного. Про мітинг у Кам'янці-Подільському 30 червня 1917 року згадував: «Щось зачитували, щось схвалювали (декларативи – Л. Д.). Я нічого не пам'ятаю. Закінчилась демонстрація могутнім співом «Ще не вмерла» (що я почув уперше) і «Заповітом»... Тяжка літня праця не загальмувала ні моєї пристрасти до книжки, ні моїх бесід про світобудову, ні моєї участі у співочому та літературному гуртку в «Просвіті». Це вже була моя стихія. Я нею жив» [1, с. 31]. Оповідач розпрозорює в тексті формування світогляду на національному ґрунті, від якого ніколи не відмовлявся і з яким ішов на всіх шляхах і перехрестях, що стрічалися на його віку. Це ще один яскравий приклад до біографії письменника.

Мовна комунікація, вкраплення діалогів, полілогів, монологів у структурі мемуарів є присутньою інформаційно-знаковою системою, в якій взаємодіють індивідуальні, національні та інтернаціональні мовні компоненти. Функціонування цієї системи має історичну й соціально-культурну зумовленість. У центрі інформаційно-знакової системи – наратор, творець мовлення як цілеспрямованої дії. У структурі тексту оповідач увиразнює власне Я, ефективно використовує лінгвістичні, соціолінгвістичні, прагматичні аспекти комунікації, наочно розкриває правила комунікативної поведінки в різних ситуаціях. Наприклад, автор демонструє повчання малого сина Теодора, який до Уласа Самчука звертався на «ти». Коли Г. Костюк намагався довести дитині, що дядя Улас – його хресний батько, тому годиться його поважати, то хлопчик за підтримкою звернувся до мами: «Мамо, ми ж з дядьком Уласом товариші».

Ти ж знаєш». Улас Самчук глибоко розумів дитячий світ. Автор мемуарів відверто зізнається: «Я батько, але я ніколи не міг бавитися з сином так природно й samozабутньо, як умів це Улас Олексійович» [2, с. 197–198].

Проілюстрований матеріал переконливо свідчить, що для Г. Костюка найважливішим із засобів відображення власного життя й оточення є мова. У ній постає сила образності, краса, виразність. Образна система заґрунтована на унормованій українській літературній мові з незначними епізодичними вкрапленнями розмовної лексики. Важливу функцію в нефікційній прозі беруть на себе зображувальні засоби, що склалися в мовленні українців минулого століття. Спогади, літературні праці написано рукою зрілого майстра, фахового філолога, який розуміє значення кожного слова, а отже, текст атрибує високу зображувальну культуру.

Проаналізувавши «Зустрічі і прощання», спостерегли, що Г. Костюку притаманні різноманітні виражальні властивості: художні засоби, риторичні прийоми, інтонація, інверсія, еліipsis, наголос, що, відповідно, впливають на того, хто сприймає текст. На особливу увагу заслуговує просодична характеристика мовлення, автор майстерно будує речення, вдаючись до інтонаційно-логічних, фразових акцентів, пауз, недомовленості. Саме просодичні елементи мовлення (акцентація слів і їх частин, співвідношення відрізків мовлення, паузи), їх функціонування в документальній прозі сприяють ліризації тексту, кращому його сприйняттю реципієнтом. Мемуарист використовує психологічні паузи, які збагачують зміст нефікційної прози, підсилюють напруження, очікування читача, викликаючи певні асоціації, вказуючи, на подальшу дію, пояснення або певну оцінку оприявленому факту.

У ХХ столітті виняткова роль автобіографістики «виявляється у збереженні історичної пам'яті, у самопізнанні людини та нації» [5, с. 11]. Якщо брати за основу «Зустрічі і прощання», то за цією фундаментальною працею можна писати сценарій, створювати кінофільм, захищати дисертацію з історії української літератури ХХ століття. Через долю авторського Я прочитується множинність Іншого: оточення, довкілля, суспільно-політичні зрушення, культурні ініціативи, сотні людських характерів, філософія менталітету української спільноти, творення вітчизняної літератури в діаспорі, функціонування літературних об'єднань МУР і «Слово», збереження й пропаганда літературної спадщини репресованих і замовчуваних письменників: В. Винниченка, М. Хвильового П. Филиповича, М. Куліша, М. Драй-Хмари. А за цим – наполеглива редакторська й літературна праця, сотні недоспаних ночей. Через біографію Г. Костюка проходить історія України, народу й нації упродовж трагедійного ХХ століття. Автобіографічний дискурс у такому ключі втрачає часовий вимір (історія життя), набуваючи більш широкого просторового ландшафту, тобто влаштованість Себе в розгойданому світі й буття навколо себе.

Автобіографічний текст оприявнює не лише фактичні дані власного життєвого досвіду, а й довкола внутрішнього сповідального Я об'єднує документальні й художні риси. Як стверджує англійський науковець Давид Герман, автобіографія – це «не просто хронологічне викладення фактів, а літературне оформлення деталей і подій, які набувають статусу фактів у процесі створення певною людиною образу самої себе» [10]. Малюючи словесні портрети С. Божка чи Т. Масенка, І. Багряного чи Галини Журби, Тодося Осьмачки чи Докії Гуменної, автор спогадів у порівнянні образу-«Іншого» намагається уникнути,

втрати від суб'єктивності, розкрити глибше власну присутність у процесі художнього відтворення дійсності, особисту участь у літературному житті. Г. Костюк під час особистого життєконструювання перебував у світі стабільних і нестабільних феноменів, тож у точці «перелому» намагався віднайти себе. Відчувається, коли мемуарист заторкує час суттєвих змін, боротьби за власну автентичність, він оприявнює боротьбу внутрішнього Я за стійкість до випробувань долі, виформовуючи позитивні сугестивні комплекси, почуття відповідальності за своє життя, готовність прожити відведений природою час у продуктивній самореалізації.

Щодо тих моментів, які автор оминув, які залишилися поза його свідомістю, а деякі місця в тексті позначені суб'єктивністю, то тут знову ж таки зішлемося на Д. Германа, який зауважує, що «автобіографії – це не відкриті фактичні літописи, а хитрі маніпуляції деталями та подіями, що набувають статусу фактів під час побудови конкретної особи як самосвідомості. Водночас конструктивістська інтерпретація автобіографічного дискурсу сама по собі не зобов'язує нас читати автобіографії так, як ми читаємо фікції» [10]. Тобто дієсловом «не зобов'язує» автор натякає звертати увагу на художню вигадку, стилістичні фігури, алюзії, які читач віднаходить у нефікційній прозі. Але ж мова йде не про художній текст, де переважає умовність. У документалістиці фікції взагалі не повинно бути. Добре розумів такий феномен мемуарист, який у передмові зазначив: «Мій закон – як і досі було, та і тепер – писати саму правду. Ґрунтуються мої нотатки на записках, які я, на щастя, вів тоді, і на моїй пам'яті» [2, с. 5].

Звернувшись до філологічного аналізу нефікційної прози, можемо констатувати, що помітним є той факт, що зміни в поезії автобіографізму зумовлені глибиною зміни самої суб'єктної структури літературного героя, коли «рольовий» тренд авторського «Я» плавно спроектовується на «Я»-інший. Англійський літературознавець Б. Бергонці, заторкуючи емоційний текст, висловлює квінтесенцію, що піднесена мова, тональність відсторонена від презентації предмета, нагадує йому роботи європейських художників-експресіоністів, позаяк емоційна мова «енергійна, щільна, навіть шорстка за своєю словесною структурою, емоційна, і – дещо відсторонена в презентації предмета» [9, с. 418].

Автобіографізм оповідача іноді приховується за низкою займенників, іменників, і тоді граматично статус наратора-суб'єкта дещо видозмінений через прочитання «ми», «я», «мені», «люди», «хтось», «він», «ти», «всі», «мої мрії», «моє дитинство», «мої старання». Означений статус радикально увиразнює Я-єго, суб'єкта, який перебуває в собі, на чому наголошує С. Бройтман, автор історичної поезики [7, с. 344]. За іменниково-займенниковою семантикою, словосполученнями упізнаваною є поезика автобіографізму. Показовим при цьому є заголовок спогадів Ю. Шевельова «Я – мене – мені... (і довкруги)», в яких автор, заторкуючи образ матері, виходить на простір Я-ідентичність: «... моє українство від предків, вона перенесла його до мене, хоч і намагалася вберегти мене» [8, с. 80]; «... я переконаний, що вона шалено боялася за мене в ті часи, коли бути українцем стало державним злочином. Але я не пригадую ні одного випадку, коли б вона пробувала повернути мене до куди безпечнішої російськості» [8, с. 79].

Вищеозначені приклади малопомітні в Костюкових спогадах. Він був особистістю інтелектуально оснащеною, альтруїстом, про що свідчать спогади його сучасників. Зокрема, в листі (24.08.2002) до В. Мацька лікар Ярослав Туркало

(1924–2009) писав: «Ви згадали імена деяких літераторів. Я, розуміється, їх добре знаю особисто. Юрій Шевельов недавно відійшов у віці 94 років. Григорій Олександрович Костюк за пару місяців матиме 100 років. Я на його прохання колись їздив до Франції, до Мужену, збирати деякі додаткові інформації про В. Винниченка. Григорій Костюк надзвичайно гарна і працьовита людина, а головне великий патріот. Таких людей тепер в Україні обмаль; Москва усіх передумала».

Доповнює літературний портрет Г. Костюка й Д. Нитченко, який, адресуючи В. Мацьку лист (17.06.1999), висловив таку точку зору: «Костюка я високо ціную. Це чи не найкращий літературознавець і знавець підсоветської дійсності. Він знає всі партійні постанови й злочини партії. Вийшла на цю тему окрема збірка розвідок. А найґрунтовніше він написав про літературне та політичне життя в своїх спогадах «Зустрічі і прощання», близько 600 сторінок. Довгі роки він очолював Спілку письменників «Слово» в Америці. Редактор низки книг та автор передмов».

Висновки. Автобіографічна нефікційна проза є особливою категорією, що полягає в наповненні твору фактами з власного життя письменника. Саме такі критерії притаманні мемуарам Григорія Костюка, які можна назвати мемуарним автобіографічним романом у двох томах, позаяк вони обрамлені художніми засобами тропеїзації, ліризації, стилістичними фігурами. Мемуари Г. Костюка мають гібридний характер мемуарно-автобіографічної прози, увиразнюють жанрові модифікації художньо-документальної, публіцистичної прози nonfiction ХХ століття.

Література:

1. Костюк Г. Зустрічі і прощання: спогади / Г. Костюк. – Едмонтон – Торонто : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1987–1998. – Кн. 1. – 1987. – 743 с.
2. Костюк Г. Зустрічі і прощання: спогади / Г. Костюк. – Едмонтон – Торонто : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1998. – Кн. 2. – 1998. – 609 с.
3. Кошай Г. Слово про Григорія Костюка / Г. Кошай // Творча спадщина Григорія Костюка в контексті сучасної наукової думки : зб. наук. праць / за ред. В.П. Мацька. – Київ ; Хмельницький : Просвіта, 2002. – С. 46–52.
4. Лежен Ф. В захисту автобіографії / Ф. Лежен // Иностранная литература. – 2000. – № 4. – С. 108–122.
5. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Г. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Терешка. – 2-е видання, виправлене, доповнене. – К. : Видавничий центр «Академія», 2007. – 752 с.
6. Рождественский Ю.В. Лекции по общему языкознанию : [учебное пособие для вузов по филол. специальностям] / Ю.В. Рождественский. – 2-е изд. – М. : Добросвет, 2000. – 343 с.
7. Теория литературы : [учебное пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений] : в 2 т. / под ред. Н.Д. Тмарченко. – М. : Издательский центр «Академия», 2010. – Т. 1 : Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика / Н.Д. Тмарченко, В.И. Тюпа, С.Н. Бройтман. – 2010. – 512 с.
8. Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади : у 2 кн. / Ю. Шевельов. – Харків ; Нью-Йорк : Видання часопису «Березиль»; Вид-во М.П. Коць, 2001. – Кн. 1 : В Європі. – 2001. – 432 с.
9. Bergonzi V. Late Victorian to Modernist (1880–1930) / V. Bergonzi // The Oxford Illustrated History of English Literature. – Oxford, N.Y., 1990. – P. 379–430.
10. Herman David. Autobiography, allegory, and the construction of self / Herman David // British Journal of Aesthetics 35. 4 (October 1995):351 (10 pages) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cogweb.ucla.edu/Abstracts/Herman_95.html.

Джигун Л. М. Мемуарная автобиография Григория Костюка в духовно-культурном поле Украины

Аннотация. В статье доказано, что авторская субъективность организует произведение, порождает его художественную целостность и имеет различные формы. Направленность мышления Григория Костюка на тот или иной предмет, действие, явление формируется в мыслительной форме, которая зафиксирована на бумаге и является результатом интенциональной коммуникации в форме монолога, я-высказываний. Таким образом, личное отношение к предмету изображения, воплощенное в языковой структуре произведения, является образом автора, его определенной мировоззренческой позицией.

Ключевые слова: поэтика, мемуаристика, автобиография, контекст, образ автора.

Dzhyhun L. Memoir autobiography of Hryhorii Kostiuk in the spiritual-cultural sphere of Ukraine

Summary. This article it is proved that the author's subjectivity organizing work, creates his artistic integrity and has many forms. Orientation Hryhorii Kostiuk thinking on a particular subject, action formed phenomenon in view, which is fixed on paper is the result intention communication in the form of a monologue, I-statements. Thus personal attitude to the subject of the image is embodied in the language structure of the work, is the author of the image, its particular ideological position.

Key words: poetics, memoir study, autobiography, context, the image of the author